

Predstavljanje knjige Kaje Garibović Lalović i Pere Lalovića, RATNI DNEVNICI 1942–1944.

Poštovani uzvanici, poštovani prijatelji,

Dragan Lalović mi je učinio izuzetnu čast: da večeras sudjelujem u predstavljanju *Ratnih dnevnika* njegovih roditelja, **Katarine Kaje Garibović Lalović i Pere Lalovića**, koji se najvećim dijelom odnose na njihovo učešće u redovima boraca Sedme banijske udarne divizije. Rođen sam u banijskom kraju i od najranijeg djetinjstva samo slušao o partizanima i Sedmoj diviziji. U mojem djetinjstvu krajem 1950-ih i početkom 1960-ih nije bilo sjedeljki uz pečenju rakije, na slavama, na građevinskim radovima, svinjokoljama i sl, da se nije govorilo o ratu i o „partizaniji“. S divljenjem se govorilo o čuvenoj rečenici Vasilja Gaćeše, partizanskog komandanta Banije, izrečenoj na narodnom zboru u mom selu, u ožujku 1942. „Narode, čuvaj glavu – glava kuću napravi, kuća glavu nikada“. Nažalost, Banija nije sačuvala ni kuće ni glave! O tome govori sudbina VII. banijske divizije, o čemu svjedoče i ovi ratni dnevnici.

S najvećim divljenjem i pijetetom govorilo se o Sedmoj diviziji i Sutjesci, kako je narod govorio o „Crnoj Gori“. Seoski mladići su u svoj repertoar bečarskih pjesama uvrstili i stih: „Tko ne prođe Crnu goru pješke, taj i ne zna što su muke teške!“ Godine 1967. izašla je knjiga *Sedma banijska divizija (zbornik radova)*, čime je publicirana građa trajne vrijednosti. Uz kvalitetnu dokumentaristiku donijela je autentične iskaze brojnih učesnika povijesnih događanja na Baniji i s Banijcima i njihovim partizanskim jedinicama 1941-1945.

Poslije 1990-ih zbližio sam se s Adamom Dupalom, borcem VII. brigade i Živkom Juzbašićem, koji je bio borac VIII. brigade VII. divizije i s njima dosta pričao, uz knjige koje smo radili, o njihovim sjećanjima na partizanske dane, posebno na IV. i V. neprijateljsku ofanzivu.

Pročitao sam i niz drugih knjiga o tome vremenu i događajima – partizanska historiografija i memoaristika ipak je bila. Na nekim sam i radio kao urednik! Ali kako to obično u životu biva, uvijek se pojavi novo, nepoznato, dramatično,

autentično. Tako je s ovim ratnim dnevnicima Kaje Garibović i Pere Lalovića! Neponovljiva su to svjedočenja o danas teško shvatljivim događanjima, o ljudima i kraju koji nestaje, o kome se i uspomene gase. Naši kroničari, autori ratnih dnevnika, bili su tada mladi ljudi, koji su se zajedno s mnogim drugim mladim ljudima – temeljnom bazom NOP-a i revolucije – davali sve od sebe. Naravno, zadivljujuće je da su Kaja Garibović i Pero Lalović, u uvjetima borbi, neposredne životne ugroženosti, gladi, smrzavanja, bolesti imali snage da svaki dan zabilježe glavne događaje.

I.

Dopustite da u nekoliko rečenica kažem u čemu vidim izuzetan doprinos ove knjige.

Prije svega imamo dokumentarno svjedočenje o borbenom putu VII. divizije. Od kada su Kaja i Pero postali borci VII. brigade, od jeseni 1942. do njihova odlaska u travnju odnosno listopadu 1944, brigada je gotovo svaki dan bila u nekom borbenom rasporedu. Kaja je zabilježila najdramatičnije trenutke u povijesti Divizije – prelazak preko rijeke Sutjeske 9/10. lipnja 1943. i praktički izlazak iz obruča:

„Tamnim uskim lancem kreće se polako naša duga kolona. Vezu održavamo čestim dozivanjima ili kretanjem u dug lanac, ruku pod ruku. Granate prebacuju preko nas. Na levom boku čuje se vatra. Približava se zora. Naši ljudi zaostaju. Da bismo ih podigli i pokrenuli upotrebljavamo i vojnička sredstva.“

Pa dalje... „Avioni usporavaju kretanje, prilagođavajući se našem p.okretu, kao i artiljerija sa dominirajućih čuka, koja ima precizne podatke o putu kojim idemo. Nailazimo na njene žrtve, drugove Crnogorce, čiji se bataljon nalazi na Tisovom brdu iznad reke. Na svakih sto metara nailazimo na iskasapljenog konja ili mrtvog druga. Prizor je jeziv.“

Drugo, svjedočenje je ovo o velikom, biblijskom, stradanju. Ljudi su ginuli u borbi, u mučkim napadima neprijatelja, od bolesti, prije svega tifusa, od slabosti i iznemoglosti. Poznati su podaci o gubicima VII. divizije u IV. I V. neprijateljskoj ofanzivi. Samo na Neretvi poginulo je oko 800 boraca, a isto tako je iz stroja izbačeno

još 800 boraca. Ukupni gubici Banijaca bili su oko 4000 boraca. Divizija se na Baniju vratila s oko 700 boraca. Kajin dnevnik vjerno svjedoči o tim patnjama i žrtvama.

Treće, u središtu Kajinog i Perinog diskursa su narodni borci – neustrašivi mladići, sposobni vojni rukovodioci koji se bore i nesebično daju živote. Dnevnici sadrže vrijedna svjedočenja o njima. Njihova je pogibija – više od tragedije:

- Na Ripačkom je klancu pao: Živko Bronzić, komandir bataljona u VII. brigadi. Kaja piše: „Ako netko zaslužuje ime narodnog junaka, onda je to Živko Bronzić. Živkova smrt je najveći gubitak od formiranja naše divizije.“
- Na obroncima Prenja gine od četničke ruke Miloš Žica, zamjenik komesara brigade, „Siguran pogodak i neverovatnom brzinom izgubismo Miloša. Izvlačimo ga Nina i ja. Osećanje mržnje, bola. Drhtanje, ali i škrgut zuba.“
- Omiljeni komandant VII. banijske brigade Nina Maraković gine kod sela Rataj, na izlazu iz pakla Sutjeske 13. 6. 1943. Kaja kaže „Crna vest izaziva istinske suze boraca. Osećam strahovitu potištenost.“ O pogibiji Nine Marakovića, biranim, dirljivim riječima govori i Pero Lalović.
- Pero piše i o smrti Nikole Demonje, slavnog komandanta XII. slavonske divizije. O njegovoj sahrani piše: „Deset govornika, deset naših prvaka oprostilo se u ime vojske i naroda sa svojim najmilijim drugom. Jecanje i suze vojske i naroda spajaju se u silnu gorčinu koja nam steže srce a ruke dižu na pretnju za osvetom za palim junakom“.

Četvrto, Dnevnici ukazuje na svu kompleksnost rata: nije ovdje riječ samo o vojno-političkim aspektima, o bitkama se vojnički nadmoćnim neprijateljima, o njegovim izdajničkim satelitima. Kajin dnevnik bilježi jedno od najtežih pitanja divizije: kako se prehraniti, kako izbjeći stalnog pratioca – glad. Kaja piše 24. 4. 1943.: „Pitanje hrane zauzima glavno mjesto.“ Ponekad se mora postupati i izvan partizanskih pravila: Prema Kajinim riječima da VII. divizija nije posegnula, a to potvrđuje i komandant Divizije Pavle Jakšić, za mjerama nasilne rekvizicije ne bi se preživjela. Nastala je i krilatica: „Ovce su spasile diviziju“.

Peto, dnevnicu registriraju i greške, nepravilnosti i promašaje! Ne prašta se za izdaju, pljačku i sl. No, ne zadržavaju se na njima, nužda partizane tjera dalje, a time i naše kroničare!

Tako Kaja kaže:

- 28. 2. 1943. Prvi bataljon „U Štabu nema potpunog jedinstva“.
„Pojavljuje se slučaj pljačke.“
- 24. 3. 1943. „Danas je u Prvom i Trećem bataljonu streljan po jedan drug zbog pljačke.“
- 6. 5. 1943. „Po naređenju pali se Kalinovik. (zbog podrške četnicima)
Pale se i posljednje kuće...Razume se, nije to redovan slučaj.“
- 4. 7. 1943. „Za kaznu, zbog 7 ubijenih drugova, selo je kažnjeno
konfiskacijom i zatim spaljeno.“
-

II.

Jedna važna tema prožima dnevnicu – Perin i Kajin politički rad. To im je što bi se reklo – u opisu radnog mjesta: Kaja je član Politodjela brigade a Pero zamjenik komesara brigade. Čitajući dnevnik čovjek se začudi koliko se pažnje posvećivalo političkom radu – prorađivanju različitih materijala, od Historije SKP (b) do Molotovljevog govora. Bilo je mnoštvo različitih sastanaka, štabnih, partijskih, skojevskih te sastanaka posvećenih moralno-političkom radu. Osim MPV–a redovito se raspravlja o pojedinim akcijama, s naglaskom na famoznoj „kritici“ i „samokritici“. Nije to bilo uvijek lako i uspješno.

Perina razmišljanja i opredjeljenja su u temeljnim segmentima podudarna s Kajinim. Vjera u ciljeve, u opravdanost borbe. Uvjerenost u pobjedu: u tome ključnu ulogu ima SSSR i Staljin: nepobjediva Crvena armija. 25. 9. 1944. Pero ulazi u oslobođenu Tuzlu. Susreće se s nekim starim drugovima u štabu III. korpusa.

„Susret je bio pun obostrane radosti i neizrecivog zadovoljstva, uz bratski i drugarski zagrljaj. Pijemo rusku rakiju. Jedemo rusku salamu. Pušimo ruske cigarete. O, kakvo oduševljenje, o, koliko sreće!

Tek u jednom detalju je vidljivo da stvarnost nije isto što i njezina idealizacija: Pero ističe (zapis 24. 10. 1944) problem s Crvenoarmejcima: konstatira kako je išao do štaba ruskog puka: „Razgovarali smo o pijanstvu njihovih vojnika i sinoćnim postupcima na priredbi“

III.

O sebi naši kroničari malo govore – tu i tamo nešto kažu o svojim osjećanjima i problemima. Nema se vremena i prostora za sebe – u prvom planu su suborci, borba i revolucija. Kaja je ulagala maksimalno sebe. Nevjerojatna je njezina predanost i požrtvovnost:

- 12. 1942. „Glava mi klonula, noge klecaju, ali posao ne smije zastati.“

Najviše cijeni drugarstvo:

- „Želim da sam među partizanima. Zato odlazim u 2. četu, gde provodim vreme sve do uveče u najljepšem raspoloženju. Osećam se vrlo srećnom. Neograničenom ljubavlju volim svoje drugove.“

Izgleda da je Kajina sugestivnost, otvorenost i drugarstvo poticalo te mlade ljude, gotovo u većini seljake, 90 posto Srbe, da prihvate ne samo neke vrijednosti nego i politički koncept NOB-a: obnovu Jugoslavije kao nacionalne zajednice ravnopravnih naroda te izgradnju zemlje, u kojoj će biti izvršene duboke političke i socijalne promjene

Pero s oduševljenjem prati uspjehe partizanskih snaga kao i napredovanje antihitlerovske koalicije, posebno Sovjeta i Crvene armije. Lijepo govori o rukovodećim drugovima – Ranković: „Marka sam vidio prvi put. Divan je to drug. Ostavlja snažan utisak.“ „Komesar Šibl i zamjenik komandanta Šime Balen. Divni drugovi.“

IV.

Meni kao Banijcu izuzetno gode riječi Kaje Garibović o Baniji, koje je zapisala u maju 1945. boraveći u rodnoj Mačvi.

„O, draga Banijo, koliku ljubav gajim prema tebi. Više te volim nego Mačvu, u kojoj sam rođena.... A Banija,! Za nju su mi veznae najljepše uspomene...“

Pero također izražava svako poštovanje Baniji i banijskim partizanima. Na 290 str. piše o odlasku iz VII. divizije na novu dužnost u Slavoniju.

„Ja odlazim dalje za isti cilj, za istu svetu stvar, ali opet u srcu i mislima sa Prvom /Sedmom brigadom, sa njenim junacima, sa slavnom Sedmom divizijom.“ Kako dalje kaže „sinovima slobodarske Banije, te Banije 'krvave haljine“

Lijepo stranice Pero posvećuje i Moslavini, tom lijepom i bogatom kraju, radnom i vrijednom svijetu, listom privrženom NOP-u. U Slavoniji već ima razlika: uspoređuje neka sela koja nisu ni osjetila rat s onima na oslobođenom području i pita se (zapis 14. 5. 1944):

„Pa zar da sutra onaj slobodarski narod, koji krvari tri godine, ima isto mjesto u velikoj zajedničkoj oslobođenoj domovini sa ovim špekulantima i saboterima.

V.

Čitajući ovo **inspirativno i dragocjeno štivo**, čovjek se pita je li ovo samo obiteljska priča, namijenjena tek prijateljima i posljednjim privrženicima vremena i ideja NOP-a. Teško je odgovoriti na to pitanje!

U jednom smislu knjiga je svakako relevantna. Sedma banijska udarna divizija zaslužuje monografiju, koja će tematizirati vojničke podvige, posebno onaj na Neretvi u obrani Operativne grupe Vrhovnog štaba. Nadalje, problem žrtve i stradanja koje je iznimno. Tu je iznimno značenje njezinih kadrova u poslijeratnom razdoblju. Knjiga *Ratnih dnevnika* Kaje i Pere Lalović, prvoklasno svjedočenje i građa, nezaobilazno je štivo za svaki razgovor i analizu!

Drugi aspekt priče o VII. banijske divizije vidljiv je kroz ljudsku dramu starog banijskog partizana Adama Dupala, čovjeka izuzetno zaslužnog za čuvanje tradicija Divizije. Negdje 1980-ih njegova je sekcija VII. divizije u Zagrebu raspravljala o

dokumenti o obilježavanju ratnog puta VII. divizije. Tu je navedeno mnoštvo mjesta za spomen obilježja, davanje imena školama, davanje imena stazama kojim su prolazili banijski partizani i slično. Adam se pred kraj života morao suočiti s činjenicama da od toga nema ništa, da nestaje i ono što je već postojalo: od Spomen doma na partizanskoj Šamarici, do brisanja ulica, skidanja bisti, smanjivanja mirovina borcima...

Mi, prije svega Banijsci, moramo razmisliti možemo li išta učiniti da u ovom pogubnom trendu poništavanja partizanskog humanizma i antifašizma, nađemo načina da u kulturi sjećanja sačuvamo barem neke bitne momente. Dug je to naš prema prema ratnim generacijama ... To dugujemo i Kaji Garibović i Peri Laloviću, borcima naše VII. banijske divizije

Da zaključim. Još jednom čestitam Draganu Laloviću i Nacionalnoj zajednici Crnogoraca Hrvatske na ovom izdanju. Predlažem da svakako pročitate knjigu, ako ne zbog Banije i njezine divizije, a ono zbog divnih ljudi Kaje Garibović i Pere Lalovića!